

УДК 282 (477.63)

Наталія Мосюкова

Римо-католицька громада м. Катеринослав в імперські часи

У губернському місті Катеринослав католики з'явилися в кінці XVIII ст. і до II половини XIX ст. їх кількість була незначною, однак спільнота вірних потребувала місця для здійснення богослужінь. Перша спроба отримати дозвіл на побудову костьолу на початку 40-их років XIX ст. закінчилася відмовою. Це було обумовлено негативним ставленням російської влади до РКЦ. Приводом для відмови стала невелика кількість католиків в губернському місті і небажання колоністів з Ямбурга їздити на богослужіння до Катеринослава. Позитивне рішення всіх необхідних інстанцій громада отримала лише в 1872 р. Цьому сприяло суттєве збільшення кількості католиків у губернському місті, а також те, що на Катеринославщині Римо-Католицька Церква не мала такого міцного коріння, як у Правобережній Україні. На території цього краю вона була церквою переселенців, а не місцевих мешканців. Костьол був побудований у 1877 р.

Процес призначення настоятеля для римо-католицької спільноти Катеринослава тривав кілька десятиліть, бо влада не погоджувалась на призначення священників, які брали участь у польському повстанні 1863–1864 рр. Першим настоятелем польської за своїм складом громади губернського міста у 1901 році став Йоан Шамне. Неблагонадійні з позиції російського уряду польські ксьондзи служили в костьолі Катеринослава здебільша як вікарії.

Ключові слова: Католицька Церква, парафія, костьол, священник, Катеринослав

Natalia Mosyukova

Roman Catholic community of Katerynoslav in imperial times

In the provincial town Katerynoslav Catholics appeared at the end of the 18th century, and until the second half of the 19th century their number was insignificant, however, the community of the faithful needed a place for divine services. The first attempt to get permission on the construction of a church at the beginning of 40s of 19th century ended with a refusal. This was due to the negative attitude of the Russian authorities to the RCC. The official reasons

for the refusal were a small number of Catholics in the provincial town and the reluctance of colonists from Yamburg to go to divine services in Katerynoslav. The positive decision from all required authorities community got only in 1872. This was contributed by a significant increase in the number of Catholics in the provincial town, as well as the fact that in the Katerynoslav region the Roman Catholic Church didn't have such strong roots as in the Right-bank Ukraine. On a territory of this region it was the church of migrants, but not local habitants. The church was built in 1877.

The process of appointing the abbot for the Roman Catholic community of Katerynoslav lasted also a few decades, because government disagreed on setting of priests that participated in the Polish revolt of 1863–1864. Yoan Shamne became the first abbot of Polish, in its composition, community of province town in 1901. Unreliable from the point of view of the Russian government, Polish Roman-catholic priests served in the church of Katherynoslav mostly as vicars.

Keywords: Catholic Church, parish, church, priest, Katerynoslav

Тема історії релігії в нашому посткомуністичному суспільстві і досі не втратила своєї актуальності. Вплив Церкви на суспільне життя в країні посилюється. В поліконфесійній Україні важливо аналізувати становище не тільки Православної і Греко-Католицької, а й Римо-Католицької Церкви (далі – РКЦ). Протягом останніх років кількість її вірян зростає, а сама вона дедалі більше українізується. РКЦ не залишалася осторонь революційних подій на Майдані та воєнних дій на сході України. Дослідження історії Римо-Католицької Церкви є важливою складовою історії Церкви в нашій країні.

Якщо події, що відбувалися в житті РКЦ наприкінці XVIII – поч. XX ст. висвітлено в низці статей і навіть фундаментальних праць, серед яких четвертий том десятитомної “Історії релігії в Україні”, присвячений католицизму [1], монографія В. Осадчого “Католицька Церква в Україні” [2], книга польського вченого Р. Прейса “Капуцини в Україні” [3], дисертаційна праця О. Баковецької “Римо-Католицька Церква в Україні кінця XVIII–XIX століть: вплив на суспільно-політичний розвиток”

1.5. Історія окремих релігійних громад

[4], то історію РКЦ в окремих регіонах нашої держави висвітлено недостатньо. Особливо це стосується Південно-Східного регіону України. У зв'язку з цим на особливу увагу заслуговує стаття О. Баковецької “Римо-католицька церква Східної України в XIX ст.” [5], в якій досліджено історію римо-католицьких громад в містах Східної України, визначено їх кількісний склад на різних етапах розвитку, висвітлено зміни, що відбувались в адміністративному поділі Католицької Церкви в східному регіоні, а також монографія Н. Буланової, яка присвячена історії християнських конфесій на Катеринославщині останньої чверті XVIII – початку XX ст. [6]. В цьому дослідженні розглядається адміністративно-територіальний устрій, система управління, процес поширення християнських течій, взаємини між ними на Катеринославщині в означений період, приділяється увага політиці Російської імперії щодо Православної, Римо-Католицької, протестантських церков. Отже, особливості формування римо-католицької громади губернського центру залишилися поза увагою дослідниці.

Цікаву інформацію про розбудову костьолу, архітектурні рішення проекту, збір коштів, отримання дозволу на приїзд священика до Катеринослава містить “Історична довідка до проекту реставрації костьолу в ім'я святого Йосипа” [7]. При цьому аналіз подій в означеній довідці фактично не здійснено. І в праці Н. Буланової, і в “Історичній довідці” опубліковані документи з Російського державного архіву.

Додаткове дослідження цих опублікованих документів, а також матеріали Державного архіву Дніпровської області дозволили автору проаналізувати обставини, в яких формувалася і діяла римо-католицька громада у місті Катеринославі, а також особливості цього процесу, що, власне, і є метою даної статті.

Структура Католицької Церкви передбачає розподіл території, на якій мешкають католики, на дієцезії (єпархії). У 1773 р. в Російській імперії було створено першу латинську дієцезію – Мо-

гильовську. Поступово кількість єпархій зростала (після поділів Польщі Російська імперія отримала землі, де кількість католиків була значною). Після підписання конкордату 1847 р., крім 6 римо-католицьких дієцезій, які вже існували на той момент, у 1848 р. було створено ще одну – Херсонську, що “охоплювала території Херсонської, Катеринославської, Саратовської, Кримської, Астраханської губерній, Кавказьке генерал-губернаторство й Бессарабію” [8]. У 1852 р. центр єпархії було перенесено до Тирасполя, а потім до Саратова.

Дієцезії в РКЦ складаються з кількох деканатів, які, в свою чергу, є об’єднанням кількох парафій. Для життєдіяльності спільноти вірних важливою є пастирська опіка. Спільнота вірних і священник повинні мати місце для здійснення богослужіння. В ідеалі таким місцем має бути храм.

Кількість католиків у Катеринославі почала суттєво збільшуватися у II половині XIX ст., але і в I половині XIX ст. представники цієї конфесії у губернському місті були. Тільки було їх небагато – у 1857 р. лише 46 [9, с. 303]. Навіть така маленька спільнота потребувала храму, а найближчий костюол на той час діяв у колонії Ямбург, розташованій на відстані приблизно 20 км від Катеринослава.

У монографії Н. Буланової наведені тексти документів з Саратовського архіву: “У 1842 р. Ямбурзький курат Домінік Зіббіні звернувся до візитатора римо-католицьких церков Південного краю Російської імперії ксьондза Георга Разумовича з проханням про будівництво церкви в Катеринославі. Останній направив відповідне клопотання до Катеринославського губернатора, який розпочав листування з Міністерством внутрішніх справ. Офіційної відповіді на прохання католиків не надійшло” [6, с. 127]. Але невгамовний священник направляє рапорт до Могильовської духовної консисторії в тому ж 1842 р., а у 1843 – повторний запит до означеної інстанції. В результаті Д. Зіббіні у 1844 р. отримав догану від Могильовської духовної

1.5. Історія окремих релігійних громад

консисторії за “порушення субординації”. На запит Г. Разумовича Новоросійський і Бессарабський генерал-губернатор відповів, що листування з Міністерством внутрішніх справ відбувається, але дозволу на побудову римо-католицької церкви немає [6, с. 127–128].

Це був перший етап процесу отримання дозволу для побудови костюлу в Катеринославі. Головна мета (отримання дозволу) досягнута не була. Пояснити цю відмову можна наступним чином:

1) катеринославські католики не склали численну групу на той час, бо навіть у Ямбурзі, як зазначено в документі, “кількість католиків більше, ніж в Катеринославі” [6, с. 129] (станом на 1832 рік в колонії їх було 578 [5, с. 47]). Російська влада, яка неприхильно ставилася до РКЦ, мала привід не задовільняти це прохання; 2) початок 40-их років XIX ст. – це період, коли Римо-Католицька Церква зазнавала утисків з боку держави і ця відмова не вибивалася з контексту загальної політики влади щодо католиків; 3) було поставлено питання не про створення окремої від ямбурзької парафії, а про перенесення парафії і переведення священника до Катеринослава, а це викликало незадоволення серед колоністів, які не погоджувалися “для слухання богослуження отпрапляться за 20 верст в Катеринослав” [6, с. 129]. Це дало додаткову можливість владі не задовільняти прохання католиків губернського міста; 4) зміст наведених документів дозволяє говорити про не дуже велику зацікавленість Могильовської консисторії в розбудові нового храму на Катеринославіщині. Це, можливо, пов’язано з великою завантаженістю означеної інстанції, бо “величезна Могильовська архідієцезія, яку очолював митрополит, поширювалася і на азійські терени” [8] та навіть після відокремлення від неї Херсонської дієцезії, що охоплювала значну територію не тільки Півдня України, а й частину земель Росії та Кавказу, залишалась “найбільшою за розміром в Російській імперії” [8]. Ймовірно, у Могильов-

ської консисторії на початку 40-их років XIX ст. не вистачало часу і кадрів, щоб ретельно відстежувати процес оформлення дозвільних документів на побудову костьолів, принаймні на Катеринославщині.

Отже, заборона побудувати римо-католицький храм в Катеринославі на початку 40-их років XIX ст. була обумовлена негативним ставленням імператорської влади до РКЦ. Приводом для відмови стала невелика кількість католиків в губернському місті і небажання колоністів з Ямбурга їздити на богослужіння до Катеринослава. Вважаємо означене власне приводом, а не причиною, бо католиків в губернському місті хоч і було не дуже багато, але при цьому вони були спроможні побудувати “кам’яну латинську церкву” [6, с. 129], а в ямбурзьких колоністів не було б жодних заперечень проти побудови церкви в Катеринославі, якщо б розглядалася пропозиція організації ще однієї парафії, а не приєднання їх до новоствореної.

Слід зазначити, що відповідь від Новоросійського генерал-губернатора, надану у 1844 р., Тираспольський єпископ Ф. Кан отримав тільки у 1859 р.

Справа про спорудження костьолу в Катеринославі була поновлена у 1865 р. В Уставі духовних справ іноземних сповідань, виданому у 1857 р., зазначалося, що “Римо-Католицькі Церкви можуть бути влаштовані тільки там, де відбувається зростання населення або є занадто велика відстань і складність комунікацій між існуючими парафіями” [10]. В Катеринославі 60–70-их років XIX ст. відбувалось таке зростання кількості католиків – від 46 осіб у 1857 р. [9, с. 303] до 500 у 1872 р. [7, с. 14]. Але ця обставина сама по собі могла залишитися поза увагою влади, бо саме в зазначений час після польського повстання 1863–1864 рр. Римо-Католицька Церква зазнавала репресій. В Правобережній Україні закривали католицькі монастирі, заборонялося приймати послушників, костьоли передавали Православній Церкві і т. п.

1.5. Історія окремих релігійних громад

Для того, щоб побудувати в Російській імперії римо-католицьку церкву, за законом треба було звернутися з проханням до Губернського правління та уряду. Потім “сии места, посредством сношений с Православным и другим епархиальным начальством, в ведении коих находятся приходы, удостоверяются, нет ли каких препятствий к разрешению постройки, а потом сообщают сии сведения со своими мнениями в Министерство Внутренних Дел по Департаменту Духовных дел Иностранных Исповеданий” [10]. У 1866 р. “канцелярія генерал-губернатора надіслала міністру внутрішніх справ довідку з позитивним обґрунтуванням необхідності спорудження костьола. Губернатор додавав, що заперечень з боку православного єпархіального керівництва щодо спорудження костьола немає” [7, с. 4].

Наведені в зазначеній довідці документи з Російського державного історичного архіву дають змогу простежити процес підготовки документації для початку будівництва катеринославського римо-католицького храму. Отже, у 1866 р. міністерство не мало заперечень щодо розбудови костьола, але заявило про необхідність надання кошторису, проекту будівлі і відомостей про наявність коштів у місцевої католицької громади. Після надання цих документів у Департаменті духовних справ іноземних сповідань 27 липня 1867 р. було заведено справу “Про побудову Римо-католицької церкви у місті Катеринославі” [7, с. 4–5].

Слід зазначити, що надісланий проект будівлі не задовольнив техніко-будівельний комітет Міністерства внутрішніх справ і його було доручено переробити. Затверджено новий проект у 1869 р. з повідомленням, що будівництво може розпочатися тільки після того, як громада повністю збере кошти, необхідні для придбання земельної ділянки та зведення будівлі. Процес придбання ділянки тривав також кілька років і у 1872 р. Міська Дума затвердила рішення про право її придбання. Ділянку було

виділено на території Миського саду, громада отримала право володіння нею [7, с. 8, 12].

Отже, між першою спробою отримати дозвіл і початком будівництва римо-католицького храму в губернському місті минуло 30 років. В дисертаційній праці О. Баковецької наведено приклад щодо отримання дозволу на будівництво костьолю у Севастополі: “римо-католицька громада боролася за право мати свою церкву в місті з 1837 року. Остаточо питання вирішено тільки в 1900 році” [4, с. 21]. Означені факти свідчать про певну тенденцію – затягування з наданням дозволу на побудову католицьких храмів у Південно – Східному регіоні. Слід зазначити, що на Правобережжі церкви даної конфесії інтенсивно закривали і робили це без будь-якого затягування з боку уряду.

Будівництво костьолю у Катеринославі розпочалося 17 червня 1872 р. і завершилося у 1877 р. Воно відбувалося на зібрані громадою гроші, їх основу складав заповіт лікаря Нейлассі, до якого було долучено окремі приватні пожертви. Освячення цієї споруди в ім'я святого Йосипа відбулося 7 травня 1878 р. [7, с. 15–16, 5].

Храм збудовано у неоготичному стилі. Його перший проект розробив катеринославський губернський архітектор А. Бродницький, а доопрацював інженер-архітектор П. Меркулов. Він спирався на загальну схему плану і об'ємів, запропоновану А. Бродницьким, зберіг загальний характер і розташування основних приміщень, але застосував елементи романського стилю. Вирішуючи конструктивні проблеми при створенні хору та пресвітерію, архітектор застосував в інтер'єрі дві потужні стрільчасті арки [7, с. 9–10]. Храм був розписаний фресками, частина яких збереглася до нашого часу, в тому числі і написи на стінах, зроблені польською мовою.

Костьол став окрасою дореволюційного Катеринослава, його зображення друкували на поштових листівках губернського

1.5. Історія окремих релігійних громад

міста кінця XIX – початку XX ст. На них зазначено, що римо-католицький храм побудовано на Катерининському проспекті біля Міського саду, вказано прізвища архітекторів, які розробляли проект будівлі [11, с. 50, 54].

Костьол у губернському місті було побудовано в часи репресій царського уряду проти Римо-Католицької Церкви в Російській імперії. Можливість побудови цього храму, крім зазначеного вище зростання кількості католиків в губернському місті, була обумовлена певними обставинами. РКЦ на території цього краю не мала такого міцного коріння, як у Правобережній Україні. На Катеринославщині Католицька Церква була церквою переселенців, а не місцевих мешканців і не становила суттєвої загрози для царського уряду, тим більше, що русифікація, запроваджена в імперії, діяла перш за все на тих представників етносу, які були відірвані від батьківщини і перебували в інонаціональному середовищі.

Серед поляків, які мігрували до зростаючих промислових центрів (таких, як Катеринослав), більшість належала до “інтелігенції, різних фахівців, кваліфікованих робітників, ремісників” [12, с. 11]. А ця категорія парафіян костьолів не була такою небезпечною для російського уряду, як шляхта і ксьондзи, що були рушійною силою повстання 1863–1864 рр.

Спільнота вірних і побудований костьол потребували настоятеля. В Уставі духовних справ іноземних віровизнань зазначалося, що “парафіяльні священники в єпархії призначаються єпархіальним начальником за згодою уряду” [10]. Архівні документи, наведені в «Історичній довідці», дозволяють говорити про те, що процес призначення власного пастиря для римо-католицької громади Катеринослава був довгим і непростим.

Запити про дозвіл щодо призначення священника почалися ще з 1872 р. – тоді до міністра внутрішніх справ звернувся тираспольський єпископ Франц Цоттман, пропонуючи кандидатуру Йосипа Сржедзинського, який знаходився у Катеринославі під

наглядом поліції. Але, попри позитивні атестації священика, в тому числі і катеринославським губернатором, Департамент духовних справ іноземних віровизнань відмовив у проханні і повідомив про це єпископа Франца Цотмана [7, с. 14–15]. У 1875 р., коли розбудова римо-католицького храму ще тривала, але костьол вже був “пристосований для Богослужінь в неділі, святкові та високоурочисті дні” [13], Рада по спорудженню церкви знову звернулася до генерал-губернатора з проханням про дозвіл священнодіяти в означеному храмі (як це дозволено в Великоросійських та внутрішніх губерніях) Й. Сржедзинському, який заслужив доброго ставлення своїм смиреним життям та важкою працею на користь церкви, що будується [13], але справу не вирішили позитивно. Був позбавлений права служити св. Літургію в католицькому храмі Катеринослава і ксьондз Іван Пухальський. Навіть намагання звернути увагу на те, що “заборона молитися в костьолі створює для будь-якого священика умови, за яких він буде вимушений ховатися по домівках і заводити стільки костьолів, скільки священиків” [14], не допомогло вирішити питання. Воно було визнане “не подлежащим удовлетворению” [15].

Чергове звернення до Міністерства внутрішніх справ з означеним вище проханням (подання синдиків катеринославської римо-католицької церкви Ф. Кнотта та С. Колковського) у 1878 р. було обґрунтоване тим, що священик, який мешкає у німецькій колонії Ямбург, не має можливості часто проводити відправи у місті. Синдики просили призначити на парафію священика із штатів Тираспольської єпархії або одного з католицьких священиків, які перебувають в засланні у Катеринославській губернії. Влада знову не дозволила, пояснюючи, що “до громадських служб цих священиків допускати заборонено” [7, с. 16].

З дослідження, присвяченому учасникам польського повстання, які перебували у засланні на Катеринославщині у 70–80-их

1.5. Історія окремих релігійних громад

роках XIX ст. [16], автор підкреслює, що царська влада боялася впливу патріотично налаштованих ксьондзів на католиків губернського міста. Навіть Йосип Сржедзинський та Іван Пухальський, які мали найменшу міру покарання – були заслані до розташованих порівняно недалеко від Батьківщини повстанців Олонецької і Уфимської губерній (більшість прибула на заслання до Катеринослава з Іркутської губернії), не отримали дозволу священнодіяти в Катеринославському костьолі. Ксьондзи, які палко любили свою Вітчизну, могли, враховуючи їх вплив серед поляків, «розбудити» почуття патріотизму в середовищі “благонадійної” пастви губернського міста. Цього царський уряд боявся і не хотів допустити.

Отже, з одного боку, влада вважала можливим задовільнити релігійні почуття католиків, дозволивши побудувати костьол, з іншого – усіляко гальмувала процес призначення настоятеля, не погоджуючись на те, щоб посаду обіймали священники, які брали участь у польському повстанні 1863–1864 рр. Можливим було призначення тільки “благонадійного” священника, краще взагалі не поляка. Так, утворений у 1886 р. Катеринославський деканат в кінці XIX – на початку XX ст. очолювали Рудольф Рейхерт, Валентин Гартман, Рафаїл Шефер [17]. Слід зазначити, що навіть заснування Катеринославського деканату не стало підставою для надання дозволу про призначення настоятеля для католицької спільноти губернського міста (громада піднімала це питання і у 1887, і у 1888 роках [7, с. 18]), у 1900 р. приводом для відмови стало те, що єпископ тираспольський визнав суму у 800 крб. на рік, яку громада спроможна була платити священнику, незадовільною. Дозвіл було отримано тільки у 1901 р. [7, с. 20]. Першим настоятелем парафії став Йоан Шамне. Це було зафіксовано в записі за 9 вересня 1901 р. в Книзі реєстрації актів громадянського стану про народження [18]. Ні священник Алоїзій Криницький, який здійснював обряди в Катеринославському костьолі кілька років до січня 1901 р., ні священник Гіацинт Левчак, який служив

в означеному храмі у лютому – вересні 1901 р. [18], не були призначені настоятелями польської за своїм складом парафії. Настоятелем став священник з німецьким прізвищем, ксьондзи-поляки протягом перших двох десятиліть ХХ ст. також служили в Катеринославі, але здебільша вікаріями.

У цьому самому 1901 р. відбулася ще одна значна подія в житті катеринославської римо-католицької громади – початок реконструкції костьолу. Необхідність розширення була пов'язана з постійним зростанням кількості католиків в губернському місті в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Проект перебудови, розроблений С. Харманським, передбачав створення двох бічних нефів. При цьому зовнішні стіни переносилися в одну лінію із вежами-дзвіницями, а первісні стіни нефу розбиралися [7, с. 26]. Після завершення перебудови храму у вересні 1905 р. відбулася його консекрація, яку провів тираспольський єпископ-ординарій Йозеф Алоїз Кесслер.

Прізвища померлих і охрещених за римо-католицьким обрядом у Катеринославі фіксувалися в спеціальних книгах, виданих Тираспольською духовною консисторією, які мали належний підпис і печатку. Книга реєстрації актів про народження містила, крім імені і прізвища народженого, дату народження і хрещення, коли, де і хто хрестив дану особу, імена батьків та присутніх при хрещенні [19].

У Книзі реєстрації актів про смерть фіксували прізвище померлого, коли, де і від якої хвороби помер, стан і звання померлого, скільки мав років і скільки залишив дітей, а також коли, де і яким священником похований і чи отримав Причастя [20]. Книга реєстрації актів про смерть починається з 1897 р. – 4 березня цього року померлу особу віддав землі священник Алоїзій Криницький [21]. Означена Книга реєстрації охоплює період з 1897 по 1912 рр. і містить 288 аркушів, тоді як Книга реєстрації актів про народження з 1904 по 1910 рр. – 382 аркуші. Цей факт красномовно свідчить про те, що католиків у Катеринославі в

1.5. Історія окремих релігійних громад

кінці XIX – на початку XX ст. народжувалося набагато більше, ніж помирало.

Костьол мав численних меценатів і значною мірою існував на пожертви. Імена деяких відомих добродіїв парафії містяться на пам'ятній дошці, розташованій у відбудованому на початку XXI ст. храмі. Це Мартин Розвадовський, Фортунат Ольшевський, Олександр Добровольський.

Таким чином, необхідні і важливі для функціонування парафії складові (спільнота вірних, священник, храм) з'явилися у Катеринославі з розривом у кілька десятків років одна від одної. Римо-католики в губернському місті жили ще з початку XIX ст., у II половині XIX ст. їх кількість суттєво збільшилася. У 1877 р. у Катеринославі був побудований костьол. Призначення настоятеля у 1901 р. стало ще однією ланкою в процесі формування парафії. Він поділяється на такі етапи:

I – 1842–1865 рр. – перша спроба католиків отримати дозвіл на побудову храму, яка закінчилася відмовою влади.

II – 1865–1872 рр. – період поновлення справи про спорудження костьолу, отримання дозволів необхідних інстанцій на його будівництво. Позитивне вирішення питання.

III – 1872–1878 рр. – процес розбудови католицького храму, його освячення. Діяльність громади Катеринослава щодо призначення ксьондза.

IV – 1878–1901 рр. – інтенсивне зростання католицької спільноти губернського міста, створення Катеринославського деканату, зусилля громади щодо призначення священника.

V – 1901–1905 рр. – призначення настоятеля, реконструкція костьолу і його консекрація.

Влада категорично не погоджувалась на пропозицію римо-католицької спільноти щодо призначення настоятелем храму св. Йосипа священника з числа колишніх учасників польського повстання. Процес гальмувався навіть в умовах існування деканату, центр якого знаходився у Катеринославі.

Першим настоятелем польської за своїм складом парафії став Йоан Шамне. Катеринославський деканат також очолювали священники німецького походження. Неблагонадійні з позиції російського уряду польські ксьондзи також здійснювали обряди в костьолі губернського міста, але здебільша як вікарії.

1. Історія релігій в Україні: у 10 т. / ред. рада: А. Колодний (голова) та ін. Київ: Світ знань. Т. 4. 598 с.

2. Осадчий В. Католицька Церква в Україні. Львів: Luceorgia Books & Norbertinum, 2001.

3. Прејс Р. Капуцини в Україні: нарис історії. Вінниця: CLARA STUDIO, 2009. 80 с.

4. Баковецька О. О. Римо-католицька церква в Україні кінця XVIII–XIX століть: вплив на суспільно-політичний розвиток: автореф. дис. ... д-ра іст. наук. Запоріжжя, 2016. 36 с.

5. Баковецька О. О. Римо-католицька церква Східної України в XIX столітті // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя, 2014. Вип. XXXVIII. С. 46–49.

6. Буланова Н. М. Історія християнських конфесій Катеринославщини останньої чверті XVIII – початку XX ст. Дніпропетровськ: ІМА-прес, 2007. 232 с.

7. Старостін В. Історична довідка до проекту реставрації костьолу в ім'я Святого Йосипа по пр. К. Маркса, 91 у м. Дніпропетровську. Дніпропетровськ: ГО “Інститут суспільних досліджень”, 2010. 39 с.

8. Шостак І. В. Основні аспекти становлення адміністративно-територіального устрою РКЦ на українських землях у складі Російської імперії протягом кінця XVIII – початку XX ст. URL: eprints.oa.edu.ua/1472/1/Shostak_120919.pdf (дата звернення: 13.01.2018).

9. Павлович В. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба, Екатеринославская губерния. Санкт-Петербург: Типография департамента Генерального штаба, 1862. 354 с.

10. Свод законов Российской империи. Т. 11. Часть 1. Уставы духовных дел иностранных исповеданий. Санкт-Петербург: Типография Второго Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1857. URL: www.runivers.ru/bookreader/book388211/#page/3/mode/1up (дата звернення: 02.01.2018).

1.5. Історія окремих релігійних громад

11. Гуляев Г. И., Стародубов А. Ф., Фоменко А. К. Каталог почтовых открыток Екатеринослава (1895–1917). Днепропетровск: Gaudeamus, 2003. 246 с.

12. Калакура О. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ ст. Київ: Знання України, 2007. 508 с.

13. Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО). Ф. 11. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 5.

14. ДАДО. Ф. 11. Оп.1. Спр.78. Арк. 5.

15. ДАДО. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 1.

16. Мосюкова Н. Г. Учасники польського повстання 1863–1864 років в засланні на Катеринославщині // *Historia i swiat*. 2016. № 5. S. 309–323.

17. ДАДО. Ф. 193. Оп. 3. Спр. 576–580.

18. ДАДО. Ф. 193. Оп. 3. Спр. 576.

19. ДАДО. Ф. 193. Оп. 3. Спр. 577.

20. ДАДО. Ф. 193. Оп. 3. Спр. 581, 582.

21. ДАДО. Ф. 193. Оп. 3. Спр. 581.